

POKUS O VYMEZENÍ KATEGORIE VÝROBNÍCH SIL A VÝROBNÍCH VZTAHŮ

JOSEF CIBULKA

Marxův rozbor kapitalistických výrobních vztahů v sobě zahrnuje i hluboké poznání obecných zákonitostí společenské výroby a úlohy výrobních vztahů ve vztahu k rozvoji výrobních sil. A přece skoro nejvíce nejasností nacházíme v současné marxistické literatuře právě ve výkladu základních otázek výrobních vztahů.

Učebnice politické ekonomie podává následující definici výrobních sil a výrobních vztahů: „Výrobní síly vyjadřují vztah lidí k přírodním předmětům a přírodním silám, jichž se používá k výrobě materiálních statků . . . Určité vztahy a poměry v procesu výroby materiálních statků tvoří výrobní vztahy“ (čes. vyd., SNPL 1955, str. 8). Tato definice správně postihuje, že stránka výrobních sil je onou stránkou společenské výroby, jež vyjadřuje existenční podmínky člověka, přetváření přírodních předmětů kombinovanou společenskou činností, jež vyjadřuje základní činnost milionů pracujících, tvorbu materiálních statků jakožto společensky potřebných užitných hodnot. Proto tato stránka společenské výroby podmiňuje vztahy, do nichž lidé navzájem vstupují v procesu výroby, výrobní vztahy.

Ale tato definice výrobních sil a výrobních vztahů nečelí jednoznačně oné tendenci, rozšířené v současné marxistické literatuře, dle níž výrobní síly tvoří jednu oblast jevů, a výrobní vztahy druhou oblast jevů, přičemž obě oblasti spolu navzájem úzce souvisejí, ale jsou to přece jen dvě oblasti dvojit skupiny odlišných předmětů. Pronikavý vliv této tendence se projevuje i v tom, že dokonce i nové vydání učebnice historického materialismu z roku 1954 (česky vyšlo v SNPL r. 1955), jež se snaží podtrhnout aktivní úlohu výrobních vztahů, staví otázku tak, že hledá hybné síly rozvoje výrobních sil, a nachází je v nových výrobních vztazích. Tyto partie učebnice historického materialismu vyvolávají představu zpětného působení účinku na příčinu, představu vzájemného působení dvou řad samostatných předmětů.

Pokusíme se ukázat, že z Marxova pojetí výrobních vztahů nutně vyplývá, že neexistují ryze technické jevy a procesy, jež by neměly svou ekonomickou kvalitu.

Marxovy rozbor výrobních sil a výrobních vztahů, jak jsou formulovány

v *Kapitálu*, daleko pronikavěji odhalují dialektickou souvislost výrobních sil a výrobních vztahů jako dvou nerozlučných stránek jedné a týchž jevů společenské výroby. U Marxe nejde o to, že by některé jevy patřily do oblasti výrobních sil, jiné do oblasti výrobních vztahů, a že by obě oblasti do sebe pouze zasahovaly. U Marxe má každý jev a proces společenské výroby současně i výrobně technickou stránku, stránku výrobních sil, i ekonomickou stránku, stránku výrobních vztahů.

Výrobně technickou stránkou jevů a procesů společenské výroby je ta jejich stránka, jež přímo, bezprostředně vytváří užitnou hodnotu produkce společenské výroby. Užitná hodnota výrobků je ekonomickou kategorií jen ve své neodlučitelné souvislosti s ekonomickým určením výrobků. Je ekonomickou kategorií jen ve své kvalitě nositele ekonomického určením výrobků.

Ekonomickou stránkou jevů a procesů společenské výroby je ta jejich stránka, jež vyjadřuje rozdělení společenské práce, podíl zpředmětnění a živé práce na společenské výrobě — to je ta stránka jevů a procesů společenské výroby, jež se zpředmětnuje nikoliv v užité hodnotě výrobku jako takové, nýbrž v ekonomické kvalitě výrobků.

Ekonomickou kvalitu jednotlivých výrobků jakožto zpředmětnění ekonomické stránky společenské výroby rozebíral Marx především na případu zboží hodnoty výrobků. Zboží hodnota výrobků je onou historicky specifickou formou ekonomické kvality produktů společenské výroby, kterou Marx klasicky a detailně v *Kapitálu* rozebral. Pověsimně si nejprve, jak Marx odhaluje na případu zboží hodnoty, v čem spočívá ekonomická kvalita výrobku na rozdíl od jeho užité hodnoty, vytvořené výrobně technickou stránkou společenské výroby. Jeden a týž předmět „a“ metrických centů železa, má současně výrobně technické vlastnosti, a současně má i svou ekonomickou kvalitu. To, že železo bylo vytaveno z rudy určitého druhu, že bylo taveno určitým technologickým způsobem, to vše vytváří výrobně technické vlastnosti daných „a“ metrických centů železa, jinými slovy užitnou hodnotu daných „a“ metrických centů železa. V užité hodnotě „a“ metrických centů železa se zpředmětnila ta stránka společenské výroby, kterou vymezujeme jako stránku výrobních sil. Ale v téměř produktu společenské výroby, v týchž „a“ metrických centech železa, se zpředmětnila i ekonomická stránka společenské výroby. V „a“ metrických centech železa se zpředmětnily ekonomické vztahy rozdělení společenské práce, jež se projevují ve společenském průměru pracovní doby, nutné k výrobě „a“ metrických centů železa. V „a“ metrických centech železa se zpředmětnily i proporce, v nichž se na tomto zpředmětnění podílí práce, ztělesněná už před započítáním výroby „a“ metrických centů železa ve výrobních nástrojích, a proporce živé práce, zpředmětnující se teprve v daném výrobním procesu. To vše je zpředmětněno v ekonomické kvalitě „a“ metrických centů železa. V ekonomické kvalitě „a“ metrických centů železa se zpředmětnuje ekonomická stránka společenské výroby, stránka výrobních vztahů.

Pokud bylo „a“ metrických centů železa vyrobeno za podmínek rozporu mezi soukromou a společenskou prací či za podmínek rozporu mezi kvalitativně různými stupni společenskosti práce (kolchozním a všelidovým), je jeho ekonomická

kvalita totéž, co zboží hodnota. Je však zřejmé, že stránka výrobních vztahů nutně existuje i uvnitř všelidového sektoru, že bude nutně existovat i v komunistické společnosti. Marx nazýval stránkou výrobních vztahů ony momenty společenské výroby, jež bezprostředně nevytvářejí užitečnou hodnotu výrobků: „Ekonomický vztah, jako rozdělení práce a pod., je výrobním vztahem.“¹ **Zboží hodnota je historicky specifickým případem ekonomické kvality produktů společenské výroby.** Ekonomická kvalita výrobků je zboží hodnotou jen potud, pokud existuje rozpor v kvalitativně různém stupni společenskosti vlastnictví výrobních prostředků; v tom případě se zpředměňuje v ekonomické kvalitě výrobků i tento rozpor, a ekonomická kvalita výrobků je zboží hodnotou.

V *Kapitálu* jsou pasáže, jež výslovně ukazují, že ekonomická kvalita je širší určení než zboží hodnota, že zboží hodnota je jen jedním z případů ekonomické kvality. Marx ukazoval, jak i v podmínkách kapitalistické zboží výroby, jež vtiskuje zboží charakter takřka všem ekonomickým vztahům, existují formy zpředmětnění ekonomické stránky společenské výroby, jež nejsou vázány na hodnotovou formu.

Rozdíl mezi I. a II. skupinou společenské výroby sám o sobě je založen na výrobně technickém rozdílu v tom smyslu, že do II. skupiny patří ty výrobky, které v důsledku své naturální formy nemohou vcházet do výrobní spotřeby a vcházejí toliko do osobní spotřeby.

Ale v souvislosti společenské reprodukce, to je reprodukce v měřítku všech výrobních odvětví jako celku, funguje vztah mezi I. a II. skupinou současně i jako výraz ekonomického pohybu mezi zpředmětněnou a živou prací ve společenském měřítku. Na zhotovení výrobků obou skupin se podílela jak zpředmětněná, tak živá práce. Přes to se veškerá společensky nutná práce, jež byla vynaložena na výrobky I. skupiny, v podmínkách prosté reprodukce kvantitativně rovná množství veškeré zpředmětněné práce obou skupin, to je množství veškeré práce, jež je jak v I. skupině, tak v II. skupině už zpředmětněna ve výrobních nástrojích před započítáním výrobního procesu ve sledovaném časovém úseku (to znamená ve výrobních nástrojích i I. i II. skupiny). Naproti tomu veškerá společensky nutná práce, jež byla vynaložena na výrobky II. skupiny, je — v podmínkách prosté reprodukce — kvantitativně totožná s veškerou živou prací, jež se jak v I., tak i v II. skupině vynakládá ve sledovaném časovém úseku.²

Rozsah výrobků I. skupiny je hmotným nositelem toho, jaký podíl má ve veškeré společenské výrobě práce už zpředmětněná ve výrobních prostředcích I. a II. skupiny. V podmínkách rozšířené reprodukce je I. skupina ještě výrazněji hmotným nositelem růstu podílu zpředmětněné práce na společenské výrobě: rozsah výrobků I. skupiny se zvětšuje oproti množství zpředmětněné práce v I. + II. skupině. Tento růst podílu I. skupiny je hmotným nositelem růstu

¹ K. Marx, *Sebrané spisy V* (rusky), str. 340.

² Marx to formuluje v termínech kapitalistické výroby: „Konstantní, jen znovu se objevující část hodnoty se rovná hodnotě té části tohoto výrobku, která se skládá z výrobních prostředků; je ztělesněna v této části společenského produktu. Hodnota nově vyrobená během roku v t se rovná hodnotě té části společenského výrobku, která se skládá ze spotřebních předmětů; je ztělesněna v této části produktu.“ *Kapitál II*, XX, (česky), SNPL 1955, str. 450.

podílu společenské práce na společenské výrobě. Rychlejší růst I. skupiny, jak se zvláště výrazně projevuje v podmínkách rozšířené reprodukce, je formou pohybu rozporu zpředmětněné a živé práce, jímž se prosazuje určující úloha zpředmětněné práce.

Materiální proces výměny výrobků mezi I. a II. skupinou nabývá ekonomické kvality formy pohybu rozporu zpředmětněné a živé práce v celospolečenském měřítku. Proporce této materiální výměny ztělesňují, jak zpředmětněná práce, určující stránka rozporu, ekonomicky řídí pohyb živé práce, vyjadřujíc tak po stránce ekonomického pohybu rozvoj výrobních sil. Tato určující a trvale vzestupná úloha zpředmětněné práce se — dokonce i za antagonistických podmínek kapitalistických výrobních vztahů — projevuje růstem produktivity práce v obou skupinách, dále tím, že I. skupina má vnitřní tendenci rozvíjet se rychleji než II. skupina a podmiňovat tempo rozvoje II. skupiny. Je tedy patrné, že hodnotová forma zpředmětnění výrobních vztahů je jen jedním, zvláštními historickými podmínkami podmíněným případem zpředmětnění ekonomické stránky společenské výroby.

Není důvodu, proč bychom měli hluboce Marxovo dialektické vymezování té stránky výrobního procesu, jež bezprostředně vytváří užitnou hodnotu výrobků, a ekonomické stránky, omezovat pouze na zbožní výrobu. Není důvodu, proč by pouze v podmínkách zbožní výroby měly proporce zpředmětněné a živé práce, vynaložené na výrobu daných výrobků, zřetelně vystupovat jako výrazně ekonomická stránka, jako výrazný moment výrobních vztahů, a proč by za komunismu, kdy tyto ekonomické kvality jevů a procesů společenské výroby nemají hodnotovou formu, neměly být pokládány za moment výrobních vztahů. Jediným „důvodem“, proč lidé často se samozřejmostí mají za to, že problémy produktivity práce a dělby práce v hodnotové podobě v sobě zahrnují momenty výrobních vztahů, kdežto bez hodnotové podoby to jsou výlučně problémy rozvoje výrobních sil, je hrubý empirismus. V podobě hodnoty se moment výrobních vztahů zjevně vyděluje, nemá-li podobu hodnoty, nevyděluje se tak zjevně.

Hrubý empiristický pohled neodlišuje Marxovo pojetí zpředmětnění, jež má obecný význam i za hranicemi oblasti politické ekonomie, od fetišistické formy tohoto zpředmětnění. Marx už v *Ekonomicko-politických manuskriptech* hovoří o předmětné stránce vztahů, o tom, že moment předmětného naplnění ku př. individuálně psychických vztahů je kriteriem jejich reálnosti. Vyústěním procesu zpředmětnění není v Marxově pojetí nějaký samostatný předmět. **Reálné vztahy se zpředmětňují v kvalitu, jež je s nimi neodlučitelně spjata.** Kdybychom chápali proces zpředmětnění hrubě empiristicky, kdybychom se domnívali, že jeho vyústěním je samostatný nezávislý předmět, museli bychom tvrdit, že zpředmětněním abstraktní práce jsou peníze. Marx však zdůrazňoval, že zpředmětněním abstraktní práce je hodnota, kdežto peníze jsou toliko naturálním nositelem hodnoty.

V podmínkách antagonistických rozporů jsou jednotlivé stránky společenské výroby prostoupeny tendencemi oddělovat se vůči sobě navzájem. Ekonomické určení výrobku se odděluje od tohoto výrobku, nejví se jako zpředmětněný společenský vztah, jako ekonomická kvalita výrobku; jeho naturálním nositelem

je cizí, vnější předmět, peníze. To je právě specifický případ z fetišizované formy tohoto zpředmětnění, podmíněný antagonistickými rozpory zbožní výroby soukromovlastnických formací. Bezprostředně společenská práce ruší tuto z fetišizovanou formu zpředmětnění ekonomické stránky společenské výroby; rozdělení společenské práce se vyjadřuje nikoliv již v podobě hodnotového fetiše, odděleného od výrobku, ale v podobě ekonomické kvality samotného výrobku. Marx to formuluje v *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*: „Práce jednotlivce je předem kladena jako společenská... Co jednotlivec svou prací koupil, není určitý zvláštní produkt, nýbrž určitý podíl na společenské výrobě. Jednotlivec nemá proto zapotřebí směňovat zvláštní produkt. Jeho produkt není směnnou hodnotou. Produkt nemá zapotřebí, aby byl přesazen do zvláštní formy a tak aby si udržel pro jednotlivce obecný charakter.“³ Práce je bezprostředně společenská, je předem rozdělována do jednotlivých výrobních odvětví podle potřeb společnosti. Není to teprve dodatečný oběžní korektiv nabídky a poptávky, jenž by musel prosazovat celospolečenské potřeby cestou znehodnocování výsledků už vynaložené společenské práce. Celospolečenské ekonomické svazky jsou prosazovány uvědoměle socialistickou společností cestou přímého řízení výroby. Není tu antagonistické osamostatnění jednotlivých výrobních procesů na jedné straně a katastrofických celospolečenských oběžných korektivů na druhé straně. Jak socialistická ekonomika vyžaduje toto celospolečenské řízení výroby, formuloval Marx klasicky ve III. knize *Kapitálu*: „Jen tam, kde je výroba pod skutečnou, předem určující kontrolou společnosti, vytváří společnost souvislost mezi množstvím společenské pracovní doby, vynakládaném na výrobu určitého předmětu, a rozsahem společenské potřeby, která má být tímto předmětem uspokojena.“⁴ Za těchto podmínek socialistických výrobních vztahů není hodnotová forma nositelem vlastního uplatnění rozdělování společenské práce; nositelem rozdělování společenské práce je sám proces plánování a řízení výroby, kdežto hodnotová forma je jednak pouze formou, jednak, v podmínkách socialistické fáze komunismu, nejvhodnějším nástrojem dodatečného korigování neúplného rozdělování společenské práce celospolečenskými orgány socialistické společnosti, jak o tom budeme pojednávat v článku *K některým výchozím otázkám socialistických výrobních vztahů*, jenž vyjde v příštích číslech Otázek marxistické filozofie.

V dřívějších letech se u marxistických ekonomů projevovala tendence rozpuštění stránky výrobních vztahů ve výrobních silách; jejím extrémním vyvrcholením byl soudruh Jarošenko. Nyní se ve zdravé snaze podtrhnout ekonomickou stránku socialistických výrobních vztahů vytváří tendence ztotožňovat ekonomickou kvalitu s hodnotou.⁵ K tomu účelu se vytváří nová, širší koncepce hodnotových vztahů, než jak je chápal Marx, koncepce, dle níž nemusí hodnotové vztahy řešit žádný rozpor mezi vlastnickými sférami různého stupně, a přece jsou to hodnotové vztahy.

Problematikou hodnotových vztahů za socialismu se budeme zabývat v uve-

³ K. Marx, *Grundrisse der Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin, Dietz-Verlag 1953, 88.

⁴ *Kapitál III*, česky, 205.

⁵ Ostroviťjanov, *Tovaroje proizvodstvo i zakon stoimosti pri socializme*, Kommunist 1957, č. 3; *Voprosy ekonomiki* 1957, č. 2 aj.

deném už příštím článku. Nyní šlo jen o to ukázat si, že je specifickým rysem vykořisťovatelských formací, založených na antagonistických rozporech způsobu výroby, že mezi jednotlivými momenty tohoto způsobu výroby narůstají antagonistické rozpory, a tyto momenty se vůči sobě navzájem osamostatňují.

To je příznačné zejména pro kapitalistickou zbožní výrobu. Momenty výrobních vztahů se tu vyhroccují vůči sobě navzájem, a v procesu narůstajících antagonistických rozporů se stránka výrobních vztahů ostře vyděluje proti stránce výrobních sil; i u předkapitalistické zbožní výroby se ekonomická kvalita výrobků v hodnotové podobě ostře vyděluje z dialektického celku výrobního procesu. Ale toto oddělování momentů výrobních vztahů proti momentům výrobních sil, podmíněné specifickými antagonistickými rozpory, nutno rozebírat z hlediska obecných rysů dialektické jednoty a rozpornosti obou stránek společenské výroby a ne naopak. Marxův rozbor užité hodnoty a hodnoty, ač se zabývá právě antagonistickými formami rozporu obou základních stránek společenské výroby, se neredukuje pouze na poznání specifických forem dialektické rozpornosti a jednoty stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů v podmínkách kapitalistické zbožní výroby. Poznání dialektické rozpornosti a jednoty užité hodnoty a hodnoty v sobě nezbytně zahrnuje i poznání obecných rysů dialektické rozpornosti a jednoty stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů. Jak je patrné z dosavadního výkladu, nesnažili jsme se ani v nejmenším, abychom co nejvíce z toho, co je specifické pro zbožní hodnotu, přenesli i na obecnou kategorii výrobních vztahů, a abychom co nejvíce z toho, co je specifické pro dialektiku výrobních sil a hodnotových forem výrobních vztahů, vnesli i do obecné koncepce dialektiky výrobních sil a výrobních vztahů. Naopak, celý náš výklad se soustředil proti zabsolutňování toho, co je v hodnotových formách výrobních vztahů specifické. Tím obecně platným pro dialektiku výrobních sil a výrobních vztahů v Marxově teorii hodnoty míníme pouze jediný moment, totiž to, že stránka výrobních sil a stránka výrobních vztahů jsou dvěma vnitřně rozpornými stránkami jediného procesu společenské výroby, jedněch a těchž jevů společenské výroby, že nejde o dva soubory odlišných předmětů. Mají-li obecné formulace historického materialismu skutečně adekvátně postihovat dialektickou jednotu stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů, nutno důsledně obnovit toto obecně platné jádro Marxova výkladu výrobně-technické a ekonomické stránky výrobního procesu.

Z toho, že stránka výrobních sil a stránka výrobních vztahů jsou dvěma stránkami jedněch a těchž předmětů a procesů společenské výroby, nijak neplyne, že by dialektická jednotu obou těchto stránek byla chaotická, nediferencovaná. Dialektická jednotu dvou rozporných stránek je nutně vnitřně diferencovanou jednotou. Obě rozporné stránky mají svou specifičnost, a je třeba jasně rozlišovat, které momenty výrobního a oběžního procesu jsou vyjádřeny stránkou výrobních vztahů.

Z hlediska našeho pokusu o vyjádření obou těchto základních stránek se obě stránky navzájem odlišují pouze stupněm zprostředkovanosti, v němž vytvářejí užitou hodnotu výrobků. Stránka výrobních sil v sobě zahrnuje výrobně-technické momenty jevů a procesů společenské výroby, ty momenty, které přímo

vytvářejí užitou hodnotu výrobků. Stránka výrobních vztahů vyjadřuje ty momenty společenské výroby, jež specificky ekonomickým způsobem zprostředkují vytváření užitných hodnot, jež nesměřují přímo k vytváření takových či jiných užitných hodnot. Je patrné, že naše vymezení nesplňuje nároky na definici. Vymezili jsme obě stránky jako stránky téhož procesu vytváření užitných hodnot a rozdíl jsme formulovali pouze jako kvalitativní rozdíl rozličného typu zprostředkovanosti. Ale tyto zvláštnosti způsobu vymezování právě odrážejí, že to nejsou dva odlišné soubory předmětů, jež jsou vymezovány, že vymezujeme pouze dvě stránky jednoho a téhož celistvého výrobního procesu.

Každá z obou kvalitativně odlišných stránek společenské výroby je charakterizována dvojí kvalitativně odlišnou vnitřní zprostředkovaností mezi cílem výroby — výrobou užitných hodnot — a mezi jednotlivými zprostředkujícími články výrobně ekonomického procesu společenské výroby.

Z hlediska vnitřní zprostředkovanosti, charakteristické pro stránku výrobních sil, je i nejprimitivnější úkon výroby užité hodnoty nutně zprostředkován. Je zprostředkován výrobním nástrojem, jež člověk vkládá mezi sebe a přírodu.

Je však kvalitativní rozdíl mezi technicko-provozními zprostředkujícími články, jež vyplývají z technicko-provozní stránky diferenciace výrobního procesu, a mezi ekonomickými zprostředkujícími články. Ať je komplex technicko-provozních zprostředkujících článků sebesložitější, jde vždy o ty zprostředkující články, jež vyplývají z vyrábění užitných hodnot jakožto užitných hodnot. Dělbá práce mezi dělníky, mistry, inženýry a výzkumnými pracovníky příslušného odvětví surovinové základny a zpracovatelského průmyslu zahrnuje v sobě v neodlučitelné dialektické jednotě jak technicko-provozní, tak i ekonomickou stránku. Vyjadřuje jak stránku výrobních sil, tak i stránku výrobních vztahů. Protože však toto členění vychází z výrobního procesu jakožto z výroby užitných hodnot, je to členění, jež je svou kvalitativní určeností především technicko-provozním členěním.

Podstatnou stránkou tohoto členění je stránka výrobních sil. Naproti tomu členění mezi dělníky v provozních a laboratorních dílnách a mezi dělníky v expedici je svou kvalitativní určeností především ekonomickým členěním mezi pracovníky ve sféře výroby a pracovníky ve sféře oběhu. Dělbá práce mezi výrobou a oběhem rovněž zprostředkuje výrobu užitných hodnot, leč členění „výroba — oběh“ nevyjadřuje především stránku výrobních sil, nevyplývá z vyrábění užitných hodnot jakožto užitných hodnot. Proto toto členění vyjadřuje především stránku výrobních vztahů.

Tato kvalitativní odlišnost dvojího zprostředkování a dvojího členění — jak jsme na tomto příkladě viděli — není závislá na organizačním sepejetí jednotlivých složek společenské výroby.

Kriterium „přímo vytvářet užitou hodnotu“ tedy je s to naprosto jasně odlišit ty momenty výrobního procesu, jež vyjadřují specifičnost stránky výrobních sil, a ty momenty výrobního procesu, jež vyjadřují specifičnost stránky výrobních vztahů. Např. výrobně provozní vztahy organizace dělníků těžké dílny či téhož cechu jsou založeny na těch momentech dělby práce, jež bezprostředně vyplývají z vytváření užitných hodnot. Proto z hlediska našich vymezení je

zcela jasné, že tyto vztahy vyjadřují stránku výrobních sil, i když společenská dělba práce v sobě zahrnuje neoddělitelnou jednotu stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů.

Pojetí, že všechny vztahy lidí ve výrobě jsou výrobními vztahy ve smyslu kategorie výrobních vztahů, pojetí, proti němuž bojuje soudruh Dragoslav Slejška,⁶ přeměňuje dialektickou jednotu dvou diferencovaných rozporných stránek v beztvárovou jednotu. I výrobně provozní vztahy mají svou ekonomickou stránku, a naopak — i ty vztahy dělby práce, u nichž převažuje ekonomický moment dělby práce, nezbytně zahrnují výrobně provozní momenty. Ale je elementární podmínkou vědecké analýzy jasně vymezit obě stránky a v souvislosti s tím vymezit, která stránka u jednotlivého jevu či procesu společenské výroby převažuje. Smyslem naší koncepce výrobních sil a výrobních vztahů je ukázat, jak dialektická jednotu obou stránek společenské výroby ještě pronikavěji podtrhuje význam ekonomické stránky. Konfuzní směšování výrobně provozních a ekonomických momentů však naopak rozpouští ekonomické momenty v organizaci výrobních sil. Jak je patrné z textu Slejškova studie (str. 752—758), vyskytuje se ono jim právem kritizované pojetí výrobních vztahů právě u autorů, kteří si představují výrobní síly a výrobní vztahy jako dva soubory předmětů.

Skutečná dialektická jednotu obou těchto rozporných stránek předpokládá jejich specifičnost a diferencovanost. A i naopak — skutečnou specifičnost a diferencovanost obou stránek je možno pochopit pouze z hlediska jejich živé dialektické jednoty.

Soudruh Slejška však ve snaze vycházet z přesného vymezení obou stránek společenské výroby sklouzává k výrazně klasifikačnímu pohledu, ke klasifikačním vymezením stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů. Píše: „... výrobní síly představují momenty rozdílného a mnohotvárného v pracovních procesech různých výrobních odvětví, ekonomické vztahy pak společné, sjednocující ekonomické jádro těchto procesů.“⁷ Taková formulace nahrazuje kvalitativní analýzu klasifikačním hlediskem. Toto postavení klasifikačního hlediska nad kvalitativní analýzu vede soudruha Slejšku k tomu, že při rozvíjení často správných a pronikavých rozborů problematiky výrobních sil a výrobních vztahů upadá do metafyzické představy, že výrobní síly jsou jeden soubor předmětů, výrobní vztahy druhý soubor předmětů, a že oba soubory na sebe působí. Soudruh Slejška scoustřeďuje svou stať na rozbor jevů společenské dělby práce, jež v sobě mnohem výrazněji než jiné jevy společenské výroby zahrnují v dialektické jednotě i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů. Nepojímá však tyto zvláštnosti společenské dělby práce jako zvlášť výrazný projev obecné jednoty stránky výrobních sil a stránky výrobních vztahů, platné v tom či onom stupni pro jakékoliv jevy a procesy společenské výroby. Pojímá to, že jevy dělby práce

⁶ D. Slejška, *K otázkám vymezení kategorie výrobní síly*, Filosofický časopis ČSAV 1961, č. 5, str. 752 n.

⁷ Citované místo, str. 764. Soudruh Slejška chce touto formulací postihnout jednotu výrobních sil a výrobních vztahů v komunistické společnosti. V této souvislosti o tom budeme pojednávat níže. Nyní si pouze všimáme, že zde s. Slejška nahradil kvalitativní analýzu klasifikačním hlediskem.

v sobě zahrnují v nerozlučné dialektické jednotě stránku výrobních sil a stránku výrobních vztahů, jako něco výjimečného.

Nazývá vztahy společenské dělby práce „přechodnými vztahy, které v sobě slučují charakter výrobních sil s charakterem ekonomických vztahů“.⁸ Jak soudruh Slejška vychází z představy dvou souborů předmětů jako ze samozřejmého východiska, je patrné i z výroku: „Dělba práce náleží ve struktuře výrobních sil mezi složky nejbližší ekonomickým vztahům. Svými praktickými důsledky se přímo do nich promítá...“⁹

Soudruh Slejška pokládá dělbu práce za útvar, který jakožto výjimečný útvar společenské výroby v sobě zahrnuje i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů, kdežto produktivitu práce redukuje na stránku výrobních sil. O tom svědčí jeho formulace: „Zahrnout organizaci práce (právě tak jako dělbu práce, na které závisí) jen do sféry ekonomických vztahů, znamená pominout její bezprostřední rozhodující význam pro produktivitu práce, pro provoz podniku vůbec...“¹⁰ Jak dalece pokládá s. Slejška to, že dělba práce v sobě zahrnuje i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů, za výjimečný jev, o tom svědčí jeho výrok: „...nepovažujeme koncentraci, organizaci práce apod. za takovou oblast, která by se vymykala výrobním silám a výrobním vztahům, a svým zprostředkováním nahrazovala a vylučovala přímé působení mezi nimi, jejich vskutku dialektickou jednotu. Mluvíme-li o přechodu, máme tím na mysli, že tyto jevy jsou organickou složkou jak výrobních sil, tak ekonomických vztahů, a že právě proto obzvláště představují jejich jednotu“.¹¹ Na tomto místě soudruh Slejška na rozdíl od dříve citovaných formulací prohlašuje, že dělba práce obzvláště vyjadřuje jednotu výrobních sil a výrobních vztahů, leč vidí tuto jednotu v tom, že jevy dělby práce patří i do výrobních sil (jako jednoho souboru předmětů), i do výrobních vztahů (jako do druhého souboru předmětů). Ujišťuje čtenáře, že tato základní klasifikační jednotka není narušena onou výjimečnou zvláštností dělby práce, že dělba práce v sobě zahrnuje jak stránku výrobních sil, tak stránku výrobních vztahů. Klasifikační jednotka dvou souborů je podle soudruha Slejšky základním zjevem, kdežto skutečná dialektická jednotka, to, že tytéž předměty a procesy dělby práce v sobě zahrnují i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů, prý je zjevem odvozeným, podmíněným zvláštní „pohraniční“ polohou dělby práce, jež se nachází na rozhraní obou souborů a spadá proto i do jednoho, i do druhého.

Z hlediska důsledného obnovení původní Marxovy linie vysvětlování dialektické jednoty obou stránek společenské výroby jako dvou vnitřně rozporných stránek jedné a týchž jevů a procesů společenské výroby **právě složité procesy**

⁸ Tamtéž, str. 758.

⁹ Tamtéž, str. 700.

¹⁰ Tamtéž, str. 761.

¹¹ Tamtéž, str. 762. Je nutno se ještě pozastavit nad jednou okolností v Slejškově stati, jež však nesouvisí přímo s problémy této kapitoly. S. Slejška bez jakéhokoliv zdůvodnění tvrdí na str. 763, že za komunismu bude rovněž existovat abstraktní práce. S. Slejška zřejmě vymyslel jiný pojem abstraktní práce, než jaký se v marxistické literatuře od Marxových dob užívá, a ani si nedává práci, aby jej vysvětlil.

společenské výroby, jako je dělba práce, v rozvinuté podobě vyjadřují dialektickou podstatu společenské výroby jako vnitřní samovývoj. A naopak rozličné jednodušší zjevy, zdánlivě se redukující na jednu či druhou stránku, zakrývají svou zdánlivou jednoduchostí vnitřní rozpornost, jež je za nimi skryta.

V závěru tohoto článku, jenž se pokusil heuristicky vymezit obsah kategorie výrobních sil a kategorie výrobních vztahů, se musíme ještě zastavit u jedné mimořádně silné tendence mnohých marxistických autorů. Je to tendence redukovat stránku výrobních vztahů na ekonomické vztahy, spjaté s třídním rozdělením. Toto pojetí tvoří základ statí s. Slejšky, s níž jsme právě polemizovali. „Výrobní síly představují pracovní, výrobně provozní vzájemné působení lidí v boji za ovládnutí přírody, ekonomické vztahy pak ekonomické, skupinové zájmové působení lidí při ovládnutí a přivlastňování jak samotných výrobních sil, tak i výrobků.“¹² „Ekonomické vztahy zahrnují o výrobu se opírající vztahy mezi lidmi po linii přivlastňování výrobních sil.“¹³ Marxistické pojetí třídních zájmů však odvozuje třídní zájmy z objektivního postavení té-ktéře společenské třídy v systému výrobních vztahů. Je proto už logicky absurdní definovat ekonomické vztahy jako zájmové působení lidí, definovat primární stránku pomocí druhotné, odvozené stránky. A co je ještě závažnější, takovéto vymezení výrobních vztahů postihuje výlučně výrobní vztahy třídně rozdělených společenských formací, resp. těž socialistické výrobní vztahy, v nichž v důsledku dosud relativně nízkého stupně rozvoje výroby není ještě principem rozdělování „Každému podle potřeb“. V komunistické společnosti nemohou již hrát skupinové zájmy onu úlohu rozhodující páky, již se prosazuje zákon závazného souladu výrobních sil a výrobních vztahů, jakou hrály třídní zájmy. Sám termín „přisvojovat si výrobní síly“ tu bude málo adekvátní. Soudruh Slejška zřejmě sám pociťuje, že jeho vymezení výrobních vztahů je třeba pro komunistickou společnost pozměnit, a v závěru své statí uvažuje o tom, v čem bude v komunistické společnosti spočívat odlišnost výrobních vztahů od výrobních sil. „... výrobní síly představují moment rozdílného a mnohotvárného v pracovních procesech různých výrobních odvětví, ekonomické vztahy pak společné, sjednocující ekonomické jádro těchto procesů.“¹⁴ Jak jsme již tuto myšlenku výše kritizovali, nahrazuje kvalitativní vymezení výrobních sil a výrobních vztahů klasifikačním pohledem. Tato myšlenka připouští, ba celým svým kontextem si vynucuje výklad, že v komunistické společnosti, kde už výrobní činnost nebude mít základní charakter skupinové zájmového přivlastňování si výrobních sil, nebude kvalitativní rozdíl mezi momentem výrobních sil a momentem výrobních vztahů, že zde vlastně moment výrobních vztahů zanikne. Z hlediska Slejškova pojetí výrobních vztahů, jež redukuje výrobní vztahy na výrobní vztahy, v nichž působí třídní zájmy či alespoň hmotná zainteresovanost, to je nutný důsledek, ač se tento důsledek přičítá celé podstatě marxistického vysvětlování společenských jevů. Už to, že v opačném případě nutně vyvstává takovýto důsledek, nutí vymezovat

¹² Tamtéž, str. 763.

¹³ Tamtéž, str. 763

¹⁴ Tamtéž, str. 764.

kategorii výrobních vztahů tak, aby to bylo aplikovatelné i na komunistickou společnost, a nespojovat sám podstatný obsah kategorie výrobních vztahů se specifickými rysy třídně rozdělených společenských formací. Jak se ve statí s. Slejšky projevuje, že s. Slejška redukuje moment výrobních vztahů pouze na ekonomické vztahy spjaté s třídním rozdělením, je výrazně patrné na těch místech jeho statí, kde s. Slejška ukazuje, jak se moment výrobních vztahů uplatňuje v dialektické jednotě obou stránek společenské výroby: „Na druhé straně zahrnovat organizaci práce zase jen do sféry výrobních sil, znamená mlčky přecházet fakt podstatných protikladných rozdílů v organizaci práce za různých společensko-ekonomických formací“ (str. 761). „Dělba práce náleží ve struktuře výrobních sil mezi složky nejbližší ekonomickým vztahům. Svými praktickými důsledky se přímo do nich promítá, její formy jsou bezprostředně ovlivněny vládnoucími ekonomickými vztahy, které jí vtiskují svůj ráz. Tak za kapitalismu...“ (str. 760). Jak se může čtenář snadno sám přesvědčit, v celé Slejškově statí lze najít výlučně jen takovéto formulace o uplatňování momentu výrobních vztahů. Momentem výrobních vztahů se uplatňují pouze specifické rysy kapitalistických či socialistických výrobních vztahů. To, co není v kapitalistickém či socialistickém způsobu výroby specificky kapitalistické či specificky socialistické, to patří ze Slejškova hlediska výlučně do stránky výrobních sil.

Takovéto zúžené pojetí výrobních vztahů, jež se vyskytuje i u jiných autorů, je krokem zpět i za Stalinovy „Ekonomické problémy socialismu“. V této své statí Stalin správně podtrhoval, že schemata společenské reprodukce jsou společná jak kapitalistickým, tak i socialistickým výrobním vztahům, a při tom jde o vztahy, jež zcela jednoznačně vyjadřují především specifickou stránku výrobních vztahů, nikoliv především specifickou stránku výrobních sil. Z nesprávného hlediska zúžených výrobních vztahů by schemata společenské reprodukce vyjadřovala stránku výrobních sil, a pouze jejich event. specificky kapitalistická forma by vyjadřovala stránku výrobních vztahů. Z nesprávného hlediska zúžených výrobních vztahů by Marxovy rozборы problematiky užité hodnoty a ekonomické kvality v I. kapitole I. knihy „Kapitálu“ a Marxovy rozборы zpředmětněné a živé práce v V. kapitole I. knihy a v XX. kapitole II. knihy patřily svým obsahem do specifické problematiky výrobních sil, a stránkou výrobních vztahů by zde byla pouze hodnotová a kapitálová forma, jíž tyto vztahy nabývají za specifických podmínek zbožní výroby a za specifických podmínek kapitalistické výroby. Z tohoto hlediska zúžené kategorie výrobních vztahů bychom dospěli k absurdnímu závěru, že ku př. zákon rozvoje produktivity práce má svou ekonomickou stránku pouze za kapitalismu a za podmínek zbožní výroby, kdy se prosazuje v hodnotových formách, kdežto v socialistické a v komunistické společnosti, pokud se prosazuje bez hodnotového zakuklení, má pouze stránku výrobních sil.

Toto zúžené chápání stránky výrobních vztahů je v očividném rozporu s celým smyslem Marxova „Kapitálu“. U Marxe vůbec nejde o to, že by problematika proporcí zpředmětněné a živé práce byla svým obsahem jakousi imanentní problematikou výrobních sil, a že by pouze hodnotová forma této proble-

matiky vytvářela stránku výrobních vztahů. V Marxově pojetí v sobě každý pracovní proces i každý jev společenské výroby zahrnuje v nerozlučné a rozporné dialektické jednotě jak stránku výrobních sil, tak i stránku výrobních vztahů.

ZÁVĚR

Z hlediska obecného jádra Marxových rozborů užité hodnoty a hodnoty vyjadřuje stránku výrobních sil ono členění společenské výroby, jež vyplývá z výrobně technických vlastností vyráběných užitných hodnot. Stránku výrobních sil vyjadřují ty zprostředkující články procesu společenské výroby, jež vyplývají ze zvláštností výroby užitných hodnot jakožto užitných hodnot. Stránku výrobních vztahů vyjadřují ty momenty jevů a procesů společenské výroby, jež se zpředměťují nikoliv v užité hodnotě výrobků jako takové, ale v ekonomické kvalitě výrobků — ekonomická stránka rozdělení společenské práce, podílu zpředměťované a živé práce na společenské výrobě, ekonomická stránka vztahů společenské dělby práce a společenské produktivity práce, ekonomická stránka vztahů výměny a rozdělování výrobků. Užitná hodnota výrobků je ekonomickou kategorií jen ve své kvalitě nositele ekonomického určení výrobků. Kterýkoliv jev a proces společenské výroby v sobě zahrnuje v neodlučitelné dialektické vnitřně rozporné jednotě i stránku výrobních sil, i stránku výrobních vztahů. To či ono členění společenské výroby v sobě zahrnuje dialektickou jednotu stránky výrobních sil i stránky výrobních vztahů, leč svou kvalitativní určeností to je buď členění výrobně technické či ekonomické, buď vyjadřuje především stránku výrobních sil, anebo vyjadřuje především stránku výrobních vztahů. Dialektická jednota dvou rozporných stránek je nezbytně vnitřně diferencovanou rozpornou jednotou dvou specifických kvalitativně vyhraněných stránek téhož dialektického celku.

Poznámka redakcie:

J. Cibulka predložil tento článok, ako aj články *Klíčová úloha vlastnických vztahů v komplexu výrobních vztahů* a *K některým výchozím otázkám socialistických výrobních vztahů* v decembri 1961. O týchto článkoch sa diskutovalo vo Filozofickom ústave SAV v máji 1962. Pretože všetky boli schválené a odporúčané na publikovanie ešte pred tým, ako vyšla kniha O. Šika *Ekonomika — zájmy — politika*, nebolo v nich už možné reagovať na túto knihu.

ZMYSEL A VÝZNAM ZÁKLADNEJ FILOZOFICKEJ OTÁZKY

JÁN KOCKA

Každá vedná disciplína, každá forma poznania má svoj okruh problémov, riešenie ktorých tvorí jej obsah. Podstatu jednotlivých poznávacích disciplín možno postihnúť formulovaním základného problému, teoretického jadra, okolo ktorého sa daná disciplína rozvíja. Ak sa má formulovať základná otázka filozofie — ako formy poznania existujúcej vyše dva a pol tisícročia, treba určiť podstatu filozofie, zmysel jej existencie i to historicky spoločné, čo rieši. Z určenia hlavných úloh a zmyslu filozofie nám súčasne vyplynú špecifické črty